

GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi

e-ISSN: 3062-0317

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2025 (Haziran/June)

GISTU Journal of Islamic Studies

مجلة الدراسات الإسلامية

Necmeddîn el-Gazzî (ö. 1061/1651) ve Biyografi Yazıcılığındaki Yeri* *Najm al-Dîn al-Ghazzî (d. 1061/1651) and His Place in Biography*

Abdulahkim Akyel

Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Phd Student, Dicle University, Institute of Social Sciences, Department of Fundamental Islamic Sciences
Diyarbakır/Türkiye
akyel_47@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0606-5625>

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi: 28 Aralık 2024
Kabul Tarihi: 28 Mart 2025
Yayın Tarihi: 30 Haziran 2025

Article Information

Article Type: Research Article
Date Received: 28 December 2024
Date Accepted: 28 March 2025
Date Published: 30 June 2025

Atıf/Citation: Akyel, Abdulhakim. "Necmeddîn el-Gazzî (ö. 1061/1651) ve Biyografi Yazıcılığındaki Yeri". *GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi* 6/1 (Haziran 2025), 88-107. DOI: 10.56477/gibtuislamad.1608773

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

Hakem Sayısı: İki İç Hakem-İki Dış Hakem

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı: Etik kurallara uyulduğu, yazar(lar)ın herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığı ve herhangi bir dış fon almadıkları beyan edilmiştir.

İntihal: Tespit edilmemiştir. (intihal.net).

Lisans: Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

Yayıncı: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi.

* Bu çalışma, Necmeddîn el-Gazzî ve el-Kevâkibü's-Sâire Adlı Eseri isimli tezden üretilmiştir.

Review: Double-blind

Reviewers: Two Internal - Two External

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Conflict of Interest and Funding Statement: It is declared that ethical rules have been complied with, the author(s) have no conflict of interest, and no external funding was received.

Plagiarism: No plagiarism detected. (intihal.net).

License: This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Published by: Gaziantep Islam Science and Technology University.

* This study is derived from the thesis titled "Najm al-Dîn al-Ghazzî and His Work al-Kawâkib al-Sâ'ira".

Öz

İslam telif geleneğinde tarih boyunca biyografik eserler farklı yöntemlerle kaleme alınmıştır. Bu yöntemlerden biri de belli bir asırda yaşamış toplumun önde gelen şahıslarının hayatını içeren eserlerin yazılmasıdır. Bu şekilde yazılan biyografik eserler konu edindiği zaman aralığındaki dönemin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi durumu hakkında çok sayıda veri sunmaktadır. Çünkü bu tür eserlerde zaman aralığı belli olduğundan verilen bilgileri bu sınırlı alan içerisinde değerlendiren belli sonuçlara varmak kolaydır. Necmeddîn el-Gazzî de Memlûkler yönetiminin sonu Osmanlı yönetiminin ilk dönemine tekabül eden bir geçiş süreci olan hicri 10. yüzyılda başta Dimaşk olmak üzere Kahire, Kudüs, Halep ve İstanbul gibi İslam dünyasının önemli şehirlerinde yaşamış çok sayıda kişinin hayatına yer verdiği biyografik eserler yazmıştır. Onun yazdıkları bu eserler Memlûkler ve Osmanlı dönemi Arap edebiyatına ışık tutan ilk kaynak değeri taşımaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Necmeddîn el-Gazzî'nin biyografi alanında kaleme aldığı *el-Kevâkibu's-Sâire* adlı eseri çerçevesinde onun biyografi yazıcılığındaki yerini belirlemeye çalıştık. Bu bağlamda öncelikle Gazzî'nin hayatı ve eserleri detaylı bir şekilde verildikten sonra ilgili eserin yazılış amacı, muhtevası, yöntemi ve kaynakları ele alındı. el-Gazzî'nin bu eserinin dönemin siyasi, idari, ilmi ve kültürel hayatı hakkında çok sayıda veri barındırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelime: Arap Edebiyatı, Necmeddîn el-Gazzî, el-Kevâkibu's-Sâire, Terâcim, Tabakât

Abstract

In the Islamic copyright tradition, biographical works have been written using different methods throughout history. One of these methods is to write works that include the lives of prominent people of the society who lived in a certain century. Biographical works written in this way provide a lot of data about the social, cultural, economic and political situation of the period in which they are subject. Because the time period in such works is clear, it is easy to evaluate the information given within this limited area and reach certain conclusions. Necmeddin el-Ghazzi also wrote biographical works that included the lives of many people who lived in important cities of the Islamic world, especially Damascus, Cairo, Jerusalem, Aleppo and Istanbul, in the 10th century Hijri, which was a transition period corresponding to the end of the Mamluk rule and the first period of the Ottoman rule. These works written by him are the first source that sheds light on the Arab literature of the Mamluk and Ottoman periods. For this reason, in our study, we tried to determine Necmeddîn el-Gazzî's place in biography writing within the framework of his work called *el-Kevâkibu's-Saire*, which he wrote in the field of *terâcim*. In this context, first of all, al-Gazzi's life and works were given in detail, and then the purpose of writing, content, method and sources of the relevant work were discussed. It has been seen that this work of al-Ghazzî contains a lot of data about the political, administrative, scientific and cultural life of the period.

Key Words: Arabic Literature, Najm al-Dîn al-Ghazzî, al-Kawâkib al-Sâ'ira, Biographical Dictionaries, *Ṭabaqât*

Giriş

İslam telif geleneği, tabakât ve terâcim alanında en zengin kültürlerin başında gelmektedir. Ancak buna rağmen Arap edebiyatında bir edebi tür olarak tabakât ve terâcim türü eserlerin incelenmesi alanında çok sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. İslam telif geleneğine baktığımızda aslında bugün biyografi olarak tanımlanan yani bir kişinin hayatının kaleme alınması şeklindeki eserler farklı isimler altında yazılsa da özü itibarıyla bunların tamamı aynı işlevi görmektedir. Ancak eserlerin kendine ait bazı özelliklerinden dolayı bu alanda yazılan eserler farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Bunların başında tabakât, terâcim, siret, vefeyât ve mu'cem isimlendirmeleri gelmektedir. Bu alanda yazılan eserlere farklı isimler verilmesi bazen konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Hâlbuki bu farklı isimlendirmelerin sebepleri biyografi yazımının özünden kaynaklı değil biyografinin yazılış yöntemi ve amacından kaynaklanmaktadır.¹

Biyografi yazımında tarih boyunca başvurulan yöntemlerden biri de belli bir zaman aralığında yaşamış olan önemli şahsiyetlerin hayatlarının kaleme alınması şeklindeki yöntemdir. Bu türden eserlerin yazımı hicri dördüncü yüzyıla dayanmaktadır. Nitekim bu alanda yazılan ilk eser Ebû Mansûr es-Se'âlibî'nin (427/1035) *Yetîmetu'd-dehr* adlı eseridir. Hicri 5 ve 6. yüzyılda bu yöntemle herhangi bir eser yazılmamışsa da daha sonraki dönemlerde bu yöntemle biyografik eserler yazılmaya devam edilmiştir.

Necmeddîn el-Gazzî yazdığı *el-Kevâkibu'sâire bi-menâkibi a'yân'il-mi'eti'l-aşir* adlı eseriyle bir zincirin halkalarını oluşturan bu silsilenin hicri onuncu yüzyıldaki halkasını oluşturmaktadır. Özellikle Arap coğrafyasında Memlûklerin hâkimiyetinin son bulduğu ve Osmanlı hâkimiyetinin başladığı bir geçiş dönemini kapsaması eserin önemini daha da artırmaktadır. Çünkü Arap edebiyatı açısından bu iki dönem bir inhitat ve gerileme devri olarak tanımlanmış ve bu dönemlere ait eserlerin incelenmesi ihmal edilmiştir. Gazzî'nin biyografi alanında yazmış olduğu eserleri Osmanlı dönemi Arap edebiyatının en erken kaynaklarından olması ve o dönemle ilgili çok sayıda sosyal ve kültürel bilgiler içermesinden dolayı biyografi yazıcılığı açısından incelenmesi gereken en önemli eserlerin başında gelmektedir.²

Bu çalışmamızda yukarıda ifade ettiğimiz öneminden dolayı Necmeddîn el-Gazzî'nin hayatı, eserleri ve biyografi yazıcılığındaki yerini ortaya koyan *el-Kevâkibu'sâire bi-menâkibi a'yân'il-mi'eti'l-aşir* adlı en önemli eseri incelenecektir.

¹ Komisyon, *et-Terâcim ve's-Siyer* (Dâru'l-Me'ârif, 1955), 18.

² Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2015), 29.

1. Necmeddîn el-Gazzî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Adı, Nesebi ve Künyesi

Adı Muhammed, lakabı Necmeddîn, künyeleri ise Ebû'l-Mekârim ve Ebû's-Su'ûd'dur. Onun en çok kullanılan nisbesi ise dedelerinin vatanı olan Filistin'deki Gazze şehrinden dolayı el-Gazzî'dir. Ayrıca kaynaklarda kendisi için mensup olduğu soy sebebiyle el-Kureşî ile el-'Âmirî, yaşadığı şehir nedeniyle ed-Dımaşkî, mensup olduğu mezhepten dolayı da eş-Şâfiî nisbeleri de kullanılmıştır. O hadis ilmindeki bilgisinden dolayı Muhaddisu's-Şam lakabıyla da şöhret bulmuştur.³

1.2. Doğum Yeri ve Tarihi

Necmeddîn el-Gazzî, 977/1570 yılında Dımaşk' ta doğmuş, ömrünün tamamını doğduğu Dımaşk'ta geçirmiştir. Gazzî, babasının onun doğum tarihini bizzat not aldığını ve kendisinin de bu notu gördüğünü ifade ederek kendi doğum tarihini kayıt altına aldığını söylediği için kaynaklarda onun doğduğu yıl hakkında bir ittifak söz konusudur.⁴

1.3. Eğitimi

Necmeddîn el-Gazzî ilk eğitimini babasından almıştır. Nitekim o, yedi yaşına kadar babasının gözetimi altında yaşamış ve ondan Kur'ân dersi almıştır. el-Gazzî'nin babası dönemin önde gelen alimlerinden biri olmasından dolayı başta eş-Şâmiyye el-Berrâniyye medresesi olmak üzere ders halkalarında dersler vermiştir. el-Gazzî'nin babası oğlunun da kendisi gibi bir alim olmasını istediği için onu daha beş yaşından itibaren verdiği bu ders halkalarına götürmüş, onu ilim ve ibadete teşvik etmiş ve bunun için de onu ödüllendirmiştir.⁵

Necmeddîn el-Gazzî daha babası hayattayken ondan ders almanın yanı sıra Şeyh 'Usmân el-Yemânî ve Şeyh Yahyâ el-'Ammârî'nin (ö.987/1580) yanında Kur'an eğitimi almış, el-Ammârî'nin yanında Kur'an-ı Kerim'i daha kü-

³ Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 4/198; Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Abdalbaki el-Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî* (Dâru'l-Fikir, ts.), 63; Ebû Gays Muhammed Hayrüdî b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 7/63; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâtî'd-dünyâ* (Matba'atu İsa el-Bâbî, 1967), 1/138; Velid b. Ahmet el-Hüseyn ez-Zübeyrî - İyâd b. Abdullatif el-Gaysî, *el-Mevsû'atu'l-Muyessere fî Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkrâ ve'n-Nahv ve'l-Luğât* (Manchester: Mecelletu'l- hikme, 2003), 3/2426; Muhammed Ahmet Dernika, *Mu'cemu A'lâmi Şu'arâi'l-Medhi'n-Nebî* (Mektebetü'l-Hilal, ts.), 1/398; Adil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Mufessirîn min sadri'l-İslâm ve hatta Asri'l-Hâdîr* (Beyrut: Muessesetu Nuveyhidi's-Sekafiyye, lit'-Telif, ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1988), 2/804; Abdurrezzak b. Hasan b. İbrahim el-Beytâr el-Meydânî, *Hilyetu'l-Beşer fî Târihi'l-Karnî's-Sâlis 'aşar* (Dâru Sâdır, 1993), 1/153.

⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/189; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 64.

⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/190; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 64.

çük yaşında defalarca hatmetmiş ve çoğunu ezberlemiştir. Ayrıca onun yanında *Ecrûmiyye*, *Cezeriyye*, *Şâtibiyye* ve *Elfiyye* kitaplarını da okumuştur.⁶

el-Gazzî daha sonra Osmanlı tarafından resmi olarak atanmış Hanefîlerin Şam müftüsü olan Zeynuddîn 'Umer b. Aslân'ın yanında *Ecrûmiyye*'yi ezberlemek ve tahlil etmek suretiyle Şeyh Hâlid'in *Ecrûmiyye* üzerine yazmış olduğu şerhiyle beraber okumuştur.⁷ Necmeddîn'in köklü bir Şafiî ailesi olmasına rağmen eğitimine Hanefî bir alimin yanında başlamış olmasını Osmanlı döneminde bölgeye genellikle Hanefî alimlerin atanmasından dolayı ileriye yönelik bir hamle olarak görmek ihtimal dahilindeyse de, o dönem için farklı mezheplere mensup alimlerden eğitim alan kişilere sıklıkla rastlandığı düşünüldüğünde bunun zayıf bir ihtimal olduğu görülecektir.⁸

Daha küçük yaşta yetim kalan el-Gazzî'nin eğitim hayatında babasının öğrencilerinin büyük katkısı olmuştur. Bunların en başında Bedreddin el-Gazzî'nin cenaze namazında imamlık yapan el-Îsâvî gelmektedir. İlerde görüleceği gibi el-Gazzî'nin Şam'ın rekabetçi ortamında babasının yerini tutma yolundaki mücadelesinde el-Îsâvî büyük rol oynamıştır. Birçok kızı bulunan ama hiç oğlu olmayan Îsâvî el-Gazzî'yi kendi varisi olarak görmüş ve kendisiyle evlendirdiği ilk kızının erken yaşta vefat etmesi üzerine ikinci kızını da onunla evlendirmiştir. Ayrıca daha erken yaşlarda yaptığı görevlerde el-Gazzî'yi kendine vekil tayin etmek suretiyle onu geleceğe hazırlamıştır. el-Gazzî 991/1583 ile 1004/1596 yılları arasında on üç yıl ders halkasına katıldığı en sevdiğim ve en değerli hocam dediği Şeyhu'l-İslam Şihâbuddîn el-Îsâvî'nin yanında el-Mekûdî'nin *Şerhu'l-Cezeriyye*, *Şerhu'l-Minhâc*, Sahîhu'l-Buhârî'nin başından bazı dersler, babasının Minhâcu's-Sağîr'e yazmış olduğu şerhin ilk yarısını, Kâdî Zekerîyyâ'nın *Şerhu'l-Behce* adlı eserleri okumuştur. Ayrıca onun ders meclisinde daha birçok kitabı dinlemek suretiyle tahsil etmiştir. el-Gazzî'nin ders aldığı bir diğer hocası yine babasının öğrencilerinden biri olan Muhammed Muhibbuddîn el-Hamavî'dir. Onun yanında da *Sahîhu'l-Buhârî'nin* dörtte birini okuyarak ondan icazet almıştır.⁹

el-Gazzî Halep, Medine ve Diyarbakır (Amed)'da Kâdîlkudâtlık görevi yapan Muhammed b. Muhammed es-Su'ûdî'den de ders almıştır. es-Su'ûdî 998/1589 yılında Şam'ı ziyaret ettiğinde el-Gazzî onun yanında Beydâvî tefsirinden bazı dersler okuyarak kendisinden icazet almıştır. el-Gazzî onun hakkında *"Rum diyarında ondan daha zeki ve ilme daha isteklisini görmedim demiştir."*¹⁰ Necmeddîn el-Gazzî farklı bölgelerde yaşayan daha birçok âlim-

⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, 4/191; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 66.

⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, 4/191; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 66.

⁸ Gürzat Kami, *Memlûk Osmanlı Geçiş Döneminde Dimeşk Uleması: Gazzî Ailesinin Tarihi(1450-1650)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 270.

⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, 4/191; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 66.

¹⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, 4/192; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 66.

den de icazet almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Mısır'dan, Şemsuddîn er-Remlî ve Zeynulâbidîn el-Bekrî; Suriye'den, Haleb'in muhaddisi Muhammed b. Muhammed el-Beylûnî (el-Bîlûnî); Hicaz'dan, Mekke'nin muhaddisi Muhammed b. Abdulazîz ez-Zemzemî.¹¹

el-Gazzî, Esed b. Mu'inuddîn'den de *Şerhu's-Şuzûr* ve *Şerhu'l-Çârpurdî* kitaplarını okumuştur.¹²

İlmi eğitimini tamamlayan el-Gazzî'nin hocası el-İsâvî'nin hastalanması üzerine onu kendi yerine Emevî camiindeki derslerine vekil olarak tayin etmiştir. Hocası iyileştikten sonra da onun burada bir ders halkası açmasına yardımcı olmuş ve onun Emeviye Camiinde namaz kıldırma ve vaaz verme görevlerini de yerine getirmesine öncülük etmiştir.¹³ el-Gazzî için burada bir ders halkasına sahip olmak elbette ki bir müderrislik görevinden öte bir anlam taşıyordu. Çünkü Emevî Camii Şam'daki sosyal ve ilmi hayat açısından merkezî bir konumdaydı. İşlevsel olarak Şam'daki diğer herhangi bir camii ya da medreseden bir farkı olmamakla beraber şüphesiz tarihi rolü ve simgelediği konum itibarıyla başka hiçbir eğitim kurumuyla kıyaslanamazdı. Burada bir ders halkasına sahip olmak o dönemde tanınırlık açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu şu demekti: Bedreddin gibi bir ulema geride kendi yerine ilmi faaliyetleri devam ettirecek bir varis bırakmadan vefat etmişti. el-Gazzî'nin böyle prestijli bir yerde ders halkasına sahip olması babasının varisi olma yolunda attığı ilk adım anlamına gelmektedir.¹⁴

Hocası el-İsâvî (ö. 1025/1616) vefat etmeden yirmi yıl önce yani el-Gazzî yirmi altı yaşındayken ona fetva yazma izni vermesine rağmen hocasına hürmeten herhangi bir fetva vermemiştir. Hocasının vefatına beş gün kala hazırladığı bir fetvayı hocasına götürmüştür. Hocası fetvayı inceledikten sonra el-Gazzî'ye kendi ismini yazmasını istemiştir. O da hocasının sözüne uyarak kendi ismini yazmış ve o günden itibaren fetva vermeye başlamıştır. O zamanlar 48(1025) yaşında olan el-Gazzî vefat edene kadar(1061) fetva verme görevini sürdürmüştür.¹⁵

1032 yılında Emevi Camisinin hocalığı konusunda yaşanan bir anlaşmazlıktan dolayı el-Meydânî ile el-Gazzî'nin birlikte ders vermesi kararlaştırılmıştır. Ancak bir yıl geçmeden el-Meydânî'nin vefat etmesi üzerine el-Gazzî artık el-Meydânî'nin yeri olan Kubbetu'n-Nesr'in altına oturarak burada kalıcı olarak dersler vermeye başlamıştır. Medresede recep, şaban ve ramazan aylarında *Sahîhi'l-Buharî* dersleri okutmuş ve orada tek yetkili du-

¹¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/192; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 67.

¹² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/192.

¹³ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/198.

¹⁴ Kamî, *Memlûk Osmanlı Geçiş Döneminde Dimeşk Uleması: Gazzî Ailesinin Tarihi(1450-1650)*, 275.

¹⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/198.

rumuna yükselmiştir. Burada kısa sürede ilmi yıldızı parlayan ve şöhreti yayılan el-Gazzî'ye halkın ve ilim talebelerinin büyük bir ilgisi başlamıştır. Necmeddîn el-Gazzî'nin buradaki görevi 27 yıl devam etmiştir.¹⁶

el-Gazzî'nin ilmi şöhreti sadece Dımeşk'le sınırlı kalmamış Filistin ve Hicaz bölgesine de yayılmıştır. Nitekim 1055 yılında yaptığı hac ziyaretinde onun geldiğini duyan insanlar onun için; o Hâfızu'l-Asr, Hâfızu's-Şâm, Mu-haddisu'd-dunyâ'dır diyerek ondan icazet almak istemişlerdir. el-Gazzî'de tavaf yaptıktan sonra onlara icazet vermiştir.¹⁷

Onun ilmi kişiliği hakkında el-Muhhibbî, Kubbetu'n-Nesr Medresesi'nde ders vermeye başladığında Dımeşk'te Şafiî mezhebinde ilmen ona denk olan başka kimsenin olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca vefat ettiğinde de onun Dımeşk'in son hadis hafızı olduğunu belirtmiştir.¹⁸

el-Gazzî sadece medresede ders verip kitap telif etmekle sınırlı kalmamış aynı zamanda başta hac ibadetini yapmak üzere Mekke ve Medine olmak üzere çeşitli bölgelere seyahatlerde de bulunmuştur. Nitekim Rum(Anadolu) ve Ba'lebak'e yaptığı yolculuklarını anlatan iki seyahatname kaleme almıştır.¹⁹

1.4. Vefatı

Necmeddîn el-Gazzî vefatından altı ya da yedi yıl önce felç geçirmiş ve vücudunun bir tarafı felçli kalmıştır. Buna rağmen eskisi gibi rahat konuşmasa da ilmi faaliyetlerine devam etmiştir. el-Gazzî ölümüne yakın bir zamanda dedelerinin diyarı olan Filistin topraklarındaki Kudüs ve Remle şehirlerine giderek buralardaki ilim merkezlerini ziyaret etmiştir. el-Gazzî bu yolculuğundan döndükten sonra ders vermeyi ve kitap telif etmeyi bırakmış, kendini ibadete vermiştir. el-Gazzî 18 Cemâziye'l-Ahir 1061/8 Haziran 1651 yılında Çarşamba günü Şam'da vefat etmiştir. Cenazesi Şam'daki eş-Şeyh Arslan mezarlığına defnedilmiştir.²⁰

el-Gazzî'nin ölümü üzerine dönemin şairlerinden Muhammed b. Yusuf el-Kerîmî onunla ilgili mersiye türünde uzun bir şiir yazmıştır. Şiirin ilk ve son beyitleri şu şekildedir:

شَيْخُ الشُّيُوخِ إِنْتَقَلَ لَمَّا جَنَّاتِ الْعُلَى
أَفُقَ دِمَشْقُ أَفْلا يَا نَجْمَ دِينِ اللَّهِ مِنْ
Şeyhlerin şeyhi yüksek cennetlere göç ettiği vakit
Ey Allah'ın dininin yıldızı! Kayboldun Dımeşk ufuklarından.²¹

¹⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/198.

¹⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/199; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 70.

¹⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/199.

¹⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/190.

²⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/200; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 71.

²¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*, 4/200.

1.5. Eserleri

Necmeddîn el-Gazzî bütün hayatını ilim tahsiliyle geçirmiştir. Nitekim daha beş yaşından itibaren ilim meclislerine iştirak etmeye başlamış ve bu ilim yolculuğunu vefatına kadar farklı vazifeler vasıtasıyla sürdürmüştür. el-Gazzî, imamlık, hatiplik, vaizlik, müftülük ve medreselerde ders vermenin yanında ayrıca yazmış olduğu eserlerle de ilim hayatına katkılarda bulunmuştur. el-Gazzî; biyografi, fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf ve tıp gibi alanlarda yaklaşık elli üç kitap kaleme almıştır. el-Gazzî'nin yazdığı eserlerin çoğunluğu o dönemin telif geleneğini oluşturan haşiye, şerh, ta'lik, manzum ve ihtisar gibi türlerden oluşurken onun kendine özgü oluşturduğu tarzda yazdığı eserleri de bulunmaktadır. el-Gazzî'nin yazdığı eserlerin bazıları günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan eserlerinin büyük çoğunluğu ise hâlâ yazma eser olarak kütüphane raflarında durmaktadır. el-Gazzî'nin yazmış olduğu eserleri şunlardır:²²

1.5.1. Ahlak, Nasihat, Edebiyat ve Şiir ile İlgili Eserleri

- *et-Tuhfetu'n-Nedîyye fî şerhi'l-lâmiyeti'l-verdiyye*
- *Husnu't-Tenbîh limâ verede fî't-teşbîh*
- *Tahbîru'l-'İbârât fî Tehrîri'l-Emarât*
- *Şerhu Kitâbi'l-Lâlî el-Mubdi'a fî'l-kinâyâtî'l-muhteri'e*
- *er-Risâletu'l-Ker'ime fî reddi'l-zelzeti'l-'azîme*
- *Zecru'l-lhvân 'an İtyâni's-Sultân*
- *'İkdu'n-Nizâm li 'akdi'l-kelâm*
- *En-Nucûmu'z-Zevâhir bi şerhi Cevâhiri'z-Zehâir*
- *Nazmu Risâleti Kalâidi'l-'ukyân fî mevrîsâtî'l-fakri ve'n-nisyân*
- *Nazmu Kitabi mâ revâhu'l-esâtîn fî 'ademi'd-duhûl 'ala's-salâtîn*
- *Hetelâtu'l-Hevâmi' ve Zecelâtu's-Sevâci'*
- *el-Hem'u'l-Hetân fî şerhi ebyâti'l-cem'i li'ş-Şeyh 'ilvân*
- *Menzumâtun fî fevâidin muteferrika*
- *Şerhu'l-Burde*
- *el-Maksûra*

²² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, 4/192; Hanbelî, *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî*, 67; Ebû'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî, *Lutfü's-semer ve katfü's-semer min terâcimi a'yâni't-tabakati'l-ülâ mine'l-karni'l-hâdî 'aşer*, thk. Mahmut eş-Şeyh (Dimeşk: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, 1981), 1/104.

1.5.2. Nahiv ve Sarf İlmi ile İlgili Eserleri

- *el-Behce*
- *et-Tuhfetu fî'n-Nahv*
- *el-Hilletu'l-Behiyye fî nazmî'l-Ecrumiyye*
- *Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Sadâ*
- *Şerhu'l-Kavâ'id*
- *Kıt'atun 'ala't-Tavdîh*
- *Kıt'atun 'ala's-Şâfiyye*
- *el-Minhatu'n-Necmiyye fî şerhi'l-Lemhati'l-Bedriyye*
- *Manzûmatun fî'n-Nahv*
- *Şerhu Lâmiyeti'l-Ef'âl*
- *Munzûmatun fî't-tasrîfi ve'l-hat*
- *Şerhu'l-Muhtasar*
- *Nazmu Şerhi'l-Muhibbî el-Hamavî 'ala manzûmati'l-Muhibbi İbni's-Şahne fî'l-me'ânî ve'l-beyan*
- *İ'râbu'l Ecrumiyye*

1.5.3. Fıkıh İle İlgili Eserleri

- *ed-Durratu'l-Munîre fî şurûtu't-tekbire*
- *Tuhfetu'n-Nizâm fî tekbireti'l-ihram*
- *el-Leâlî'l- Muctemi'e fî hasâisi'l-cumu'a*
- *Tuhfetu't-Tullâb*
- *Nazmu Farâidi'l- Minhâc*
- *Risâletun fî'l-emri bi'l-ma'rûf ve'n-nehî 'ani'l- munker*

1.5.4. Hadis ile İlgili Eserleri

- *İtkânu mâ yahsunu min beyânî'l-ahbarî'd-dâira 'ala'l-elsun*

1.5.5. Tefsir ile İlgili Eserleri

- *Mecâlis fî tefsiri sureti isrâ*
- *Mecâlis fî't-tefsir ilâ ahirî sureti taha*

1.5.6. Tarih ve Biyografi ile İlgili Eserleri

- *el-Kevâkibu's-Sâire bi menâkibi a'yânî'l-mieti'l-'aşire*

- *Lutfu's-Semer ve Katfu's-Semer min terâcimi a'yâni't-tabakati'l-ulâ mine'l-karni'l-hâdî 'aşar*

- *Bulġatu'l-Vâcid fî tercemeti şeyhi'l-İslami'l-vâlid*

- *Hidâyetu'n-Necmi'l-Mudî fî zikri men eftâ ve hayri'l-enâm*

1.5.7. Tasavvuf ile İlgili Eserleri

- *Minberu't-tevhîd ve mazharu't-tefrîd fî şerhi cem'i'l-cevheri'l-ferîd fî edebi's-sufî ve'l-Murîd*

- *er-Risâletu'l-Muhammediyye fî'r-red 'ani'sâdeti's-sa'diyye*

- *Virdu ehlu's-safa fî's-salât 'ala seyyidina Mustafa*

1.5.8. Seyahatnameleri

- *el-'ikdu'l-Manzûm fî'r- rihleti ila'r-Rûm*

- *Risaletu'n fî rihleti Ba'labak*

- *Risâletun fî'r-rihleti ila'l-hac*

2. el-Kevâkibu's-Sâire Adlı Eseri

2.1. Eserin Yazara Aidiyeti ve İsmi

Necmeddîn el-Gazzî'nin çalışmamıza konu olan eserinin kendisine aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Nitekim onun hayatına yer veren eserlerin hemen hemen hepsinde *el-Kevâkibu's-Sâire* adlı kitabın kendisine ait olduğu bilgisi yer almaktadır. Ancak eserin ismi konusunda aynı ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Nitekim kaynaklarda eser için birbirine yakın olmakla birlikte çok sayıda isim zikredilmektedir. Elimizde bulunan tahkikli matbu nüshaların son sayfasında bulunan ve müellifin eseri bitirmesinden dolayı yazmış olduğu şükür kısmında kitabın ismi *el-Kevâkibu's-Sâire bi menâkibi a'yâni'l-mieti'l-'âşire* olarak verilmektedir.²³ Ancak el-Muhibbî, el-Gazzî'nin hicri onuncu yüzyılın önde gelenleri hakkında (fî a'yâni'l-mieti'l-'âşire) bir tarih kitabının bulunduğunu isminin de *el-Kevâkibu's-Sâire* olduğunu belirtmiştir. Yani o fî a'yâni'l-mieti'l-'âşire kısmını eserin isminin bir parçası olarak değil eserin konusunu belirten bir cümle olarak vermiştir.²⁴ Nitekim *el-Mevsu'atu'l-Müeyssere* adlı eserde de kitabın ismi yalın olarak *el-Kevâkibu's-Sâire* olarak geçmektedir.²⁵ Bazı kaynaklarda ise *el-Kevâkibu's-Sâire fî ehli'l-mieti'l-'âşire* ve *el-Kevâkibu's-Sâire fî terâcim a'yâni'l-mieti'l-'âşire* şeklinde yer almaktadır.

²³ Ebü'l-Mekârim Necmeddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-menâkibi a'yâni'l-mieti'l-'âşire*, thk. Cebrail Süleyman Cebbûr (Beyrut: Dâru'l-İfâk'il-Cedîd, 1979), 3/224.

²⁴ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, 4/197.

²⁵ Zübeyrî - Gaysî, *el-Mevsû'atu'l-Muyessere fî Terâcimi Eimmeti't-Tefsir ve'l-İkrâ ve'n-Nahv ve'l-Luġat*, 3/2428.

2.2. Eserin Konusu ve Önemi

Eserin konusunu belirlerken el-Gazzî'nin kitabı için seçmiş olduğu isme dikkat etmemiz gerekmektedir. Çünkü kitabın isminde yer alan “âyan” sözcüğü eserin konusuna da ışık tutmaktadır. Âyan sözcüğü halk nezdinde soy sop ve farklı sebeplerle itibar görmüş kişiler için kullanılmaktadır. Müfredi “ayn” olan âyan eşraf, vucuh ve erkân sözcükleriyle eş anlamda kullanılmaktadır.²⁶ el-Gazzî'de âyan sözcüğünü eserin farklı yerlerinde “*a'yânu'l-ulema*, *a'yânu'l-mubâşirîn*, *a'yânu's-sufiyye*, *a'yânu'd-Dımeşk*, *a'yânu'l-mulûk*, *a'yânu'l-Yahûd*” gibi tamlamalarla kullanmaktadır. Bu sözcüğün anlamı dönemden döneme değişmekle birlikte el-Gazzî onu daha çok toplumsal anlamıyla kullanmıştır. O bu sözcüğü bir şehrin meslek grubunun ya da topluluğun önde gelen kişileri anlamında kullanmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında *a'yânu'l-mietî'l-âşire* den de hicri onuncu yüzyılda yaşamış ve halk arasında siyasi, ilmi ve dini kimlikleriyle ön plana çıkan kişileri kastetmiş olduğu görülmektedir.

el-Gazzî biyografisine yer verdiği kişiler için zamansal sınırlamada bulunduğu gibi mekânsal sınırlamada da bulunmuştur. O, Dımeşk merkez olmak üzere Halep, Kudüs, Kahire, Mekke, Medine ve Anadolu'daki önde gelen şahsiyetlerin biyografisine yer vermiştir.

el-Gazzî eserinde 1552 kişinin hayatına yer vermiştir. Bunlardan 11'i kadın 1538'i ise erkektir. Bunları da kendi içerisinde üç tabakaya ayırmıştır. Onun bu yöntemi benimsemesinin nedeni her tabakayı bir nesil olarak tasavvur etme düşüncesinden kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir. Nitekim ikinci tabakaya dedesinin biyografisi, üçüncü tabakaya da babasının biyografisi ile başlamış olması bunu güçlendiren bir işaret olarak görülebilir.²⁷

Birinci tabakada ölüm tarihleri hicri 900/1494 ile 933/1526 olan 652 kişinin hayatına, ikinci tabakada ölüm tarihleri hicri 934/1527 ile 966/1558 olan 552 kişinin, üçüncü tabakada ise ölüm tarihleri hicri 967/1559 ile 1000/1591 yılları arasında olan 348 kişinin hayatına yer vermiştir. el-Gazzî'nin bu kişilerin hayatını nasıl kaleme aldığı ile ilgili detaylı bilgiler çalışmamızda yer alan eserin metodu başlığı altında detaylı bir şekilde işlenmiştir. Necmeddîn el-Gazzî hayatına yer verdiği kişileri hangi kriterlere göre seçtiğini çok belirgin hatlarla belirtmemekle beraber hayatına yer verdiği kişiler konusunda seçici davrandığını ifade etmektedir. Hatta bu konuda gerekli hassasiyeti göstermedikleri için ve eserlerine her önüne gelenin hayatı-

²⁶ Özcan Mert, “Âyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/195.

²⁷ Kami, *Memlûk Osmanlı Geçiş Döneminde Dımeşk Uleması: Gazzî Ailesinin Tarihi (1450-1650)*, 275.

nı aldıkları için kendisinden önceki bazı müellifleri eleştirmekte ve bu konuda kendisinin böyle davranmadığını belirtmektedir.²⁸

2.3. Yazılış Amacı

Tarih alanında yazmak Gazzî ailesinin yabancı olduğu bir alan değildir. Nitekim Necmeddîn'in Gazze'den Şam'a taşınan dedesi Ahmet el-Gazzî İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserini kısaltarak kaleme almıştır. Aynı şekilde Buharî'de geçen hadis ravileri içinde biyografik bir eser yazmıştır. Yine Ahmet el-Gazzî'nin oğlu Radyuddîn Ebu'l-Berekât'ta kendi döneminde yaşayan Şafii âlimler için bir tabakât telif etmiştir. Necmeddîn'nin dedesi ve babası da yine bu alanda eserler kaleme almışlardır. Buradan hareketle el-Gazzî ailesinin temsilcisi konumuna yükselmiş, Necmeddîn'in de böyle bir geleneği sürdürmek istemesi şaşılmanması gereken bir durumdur.²⁹ Nitekim Necmeddîn el-Gazzî daha yirmili yaşlardayken babasının biyografisini kaleme almış ve eserin sonuna da kendi otobiyografisini eklemiştir.³⁰

el-Gazzî, kitabının mukaddimesindeki daha ilk cümlesinde eserinin yazılış amacına dolaylı olarak işaret etmektedir. O Allah'a hamd ederken şöyle demektedir: *"Göklerdeki yıldız ve gezegenleri yol gösterici kıldığı gibi âlimleri de karada ve denizde karanlıkta yol gösterici yıldızlar kılan ve onların peygamberlerin mirası sayesinde makamlarını yükselten Allah'a hamd olsun."* Bu cümleden onun eserinin ana konusunun âlimler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim el-Gazzî'de bunu daha sonra sarahaten ifade etmektedir. O kitabının ana konusu olarak niçin âlimleri seçtiğini ise şu şekilde temellendirmektedir: *"Allah her yüzyılda bu ümmetten sırlarının inceliklerini kavramış iyi insanlar, önderler ve imamlar yaratmıştır. Zaman gelip geçer ancak geriye âlimlerin yaptıkları ve onlar hakkındaki söylemler kalır."*³¹

2.4. Eserde Kullanılan Metot

el-Gazzî hayatına yer verdiği kişileri rastgele seçmediği gibi seçtiklerinin hayatlarını verirken de dağınık ve sistemsiz davranmamış, elde ettiği bilgileri tam bir düzen içinde sunmuştur. Nitekim eserin başından sonuna kadar takip etmiş olduğu metodu hiç bozmadan düzenli olarak devam ettirmiştir. Onun metodu genel hatlarıyla şu şekildedir:

el-Gazzî öncelikle hayatını kaleme alacağı kişinin ismini vermektedir. Daha sonra ise onun aile şeceresini verdikten sonra onun nisbelerine geçmektedir. Genellikle yaşadığı yere, mensup olduğu fikhî mezhebe ve kabileye nisbetini verir. Ardından hangi alanda şöhret bulduğunu ya da mesleğini be-

²⁸ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

²⁹ Kami, *Memlûk Osmanlı Geçiş Döneminde Dimeşk Uleması: Gazzî Ailesinin Tarihi(1450-1650)*, 198.

³⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karni'l-hâdî aşer*, 4/189.

³¹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

lirtir. el-Gazzî, kişinin doğum tarihini verdikten sonra onun hayatı hakkında detaylı bilgilendirmeye başlamaktadır. Bunun başında eğitimi, iş hayatı ve varsa eserleri hakkındaki bilgiler gelmektedir. Hayatına geniş bir şekilde yer verdikleri kişilerle ilgili ise başlarından geçen olaylara da yer vermektedir. el- Gazzî, şair ve ediplerin şiirlerinden de örnekler vererek bu kişilerin şiirleri hakkında yorumlar yapmak suretiyle şiir eleştirisinde bulunmaktadır. En sonunda da vefat tarihini ve kişinin defnedildiği yerin bilgisini de verdikten sonra biyografiyi bitirmektedir. Bazen bunlara ek olarak kişinin ölümünden sonra o dönemin âlimlerinin ya da şairlerinin kişi hakkında söylediği mersiye-ler varsa onlara da yer vermektedir.

2.5. Eserin Kaynakları

Necmeddîn el-Gazzî el-Kevâkibu's-Sâire adlı eserinde H. 900'den başlayıp H.1000 (M. 1494/1591) yılına kadar olan kişilerin hayatını kaleme almıştır. el-Gazzî'nin doğum tarihine baktığımızda onun H. 977 yılında dünyaya geldiği görülmektedir. Bu tarihe el-Gazzî'nin çocukluk dönemini de eklersek bu tarih yaklaşık olarak 900'lü yılların sonlarına ulaşmaktadır. Bu durum bize el-Gazzî'nin bu eserinde hayatını kaleme aldığı kişilerin çok az bir kısmı hariç diğerlerine yetişmediğini göstermektedir. Bu nedenle el-Gazzî bu kişiler hakkında verdiği bilgileri başka kaynaklardan derleyerek kaleme almıştır. Zaten eserde hayatına yer verdiği kişilerin biyografisine bakıldığında bu durum hemen anlaşılmaktadır. Çünkü 980 yılından önceki kişiler hakkındaki bilgileri başka kaynaklardan aktarırken bu tarihten sonraki kişilerin hayatında ise kendileriyle ilgili bazı anılarına yer vermiştir. Bu nedenle el-Gazzî'nin eserini kaleme alırken faydalandığı kaynaklar büyük önem arz etmektedir. Bu kaynaklar bilindiği takdirde el-Gazzî'nin bu bilgilere nereden ulaştığı ve bu bilgilerin doğruluğunun test edilmesi mümkün olacaktır. Bu amaçla bu başlıkta el-Gazzî'nin başvurduğu kaynaklar ve yazarları hakkında kısa bilgiler verilecektir. Onun faydalandığı kaynakların başında şunlar gelmektedir:

2.5.1. İbn Tolun (ö. 953/1546) et-Temettu' bi'l-Akrân ve Mufâkeh-tetu'l-İhvân

Ebu'l-Fadl (Ebû Abdillâh) Şemsuddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolun ed-Dımaşkî (ö. 953/1546) dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde (880) Dımeşk'te doğmuştur. Suyûtî ve Nu'aymî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden başta İslami ilimler olmak üzere tarih, tıp, hendese, musikî, Arap dili ve edebiyatı alanlarında dersler almıştır. Daha sonra Memlûkler zamanında Dımeşk'teki medreselerde çeşitli görevlerde bulunmuştur. İbn Tolun Memlûklerin Dımeşk'e hâkimiyetinin sonlarına ve Osmanlı'nın bölgeye hâkimiyetinin başlarında yaşamış olması ve bu geçiş dönemiyle ilgili tarih alanında eserler vermiş olması açısından önemli bir şahsiyettir. Başta tarih alanında olmak

üzere yaklaşık 726 eser ve risale kaleme alan İbn Tolun bu yönüyle hocası es-Suyutî'nin yolundan gitmiştir.³²

İbn Tolun'un genel olarak İslam tarihi ile ilgili özel olarakta Şam tarihiyle ilgili kaleme aldığı eserleri o dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatının öğrenilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu eserlerinde dönemin medreseleri ve buralarda verilen eğitim üzerine detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bu nedenle onun eserleri kendisinden sonraki dönemler için kaynak teşkil etmiştir. el-Gazzî de *el-Kevâkibu's-Sâire* adlı eserini yazarken başvurduğu kaynakların başında İbn Tolun'un *et-Temettu' bi'l-Akrân* ile *Mufâkehetu'l-İhvân* adlı eserleri gelmektedir.³³

et-Temettu' bi'l-Akrân: Eserin tam adı *et-Temettu' bi'l-ikrân beyne terâcimi's-şüyûh ve'l-akrân'dır*. İbn Tolun'un hicri IX. ile X. yüzyıllarda yaşamış ilim ehli insanların hayatına yer verdiği bir eseridir. İbn Tolun bu eserine ayrıca daha sonra bir zeyl de yazmıştır. el-Gazzî'nin *el-Kevâkibu's-Sâire* adlı eserini yazması ve daha sonra onun da aynı şekilde kendi yazmış olduğu eserine bir zeyl yazmış olması İbn Tolun'un onun üzerindeki etkisinin bir belirtisi olarak görülebilir. Nitekim el-Gazzî hicri onuncu yüzyılda yaşamış âlimlerin hayatıyla ilgili bir eser kaleme almak istediğinde bu alanda İbn Tolun'un hicri dokuzuncu yüzyılın sonu ile hicri onuncu yüzyılın başında yaşamış kişilerin hayatına yer verdiği bu eseri dışında yapılmış bir çalışmanın olmadığını belirtmektedir. İbn Tolun'un bu eserinin tamamına da ulaşamadığını belirten el-Gazzî, eserin sadece bir kısmına ulaşabildiğini ve bu parçadaki sınırlı bilgiler üzerinden bir bütüne ulaşmaya çalıştığını belirtmektedir.³⁴ el-Gazzî' eserinde İbn Tolun'dan yaptığı alıntıları genelde onun ismiyle yaparken bazen de *et-Temettu'*³⁵, *ihvan*³⁶, *mufakehetu'l-hillan*³⁷ gibi hangi eserden nakilde bulunduğunu da belirtmektedir.

Mufâkehetu'l-İhvân: Eserin tam adı *Mufâkehetü'l-hillân fî havâdisi'z-zamân'dır*. Ancak el-Gazzî eserin ismini *Mufâkehetu'l-İhvân* olarak zikretmektedir. el-Gazzî'nin belirttiğine göre birinci cildi hicri 880 ile 926, ikinci cildi ise 927 ile 950 yılları arasındaki olayları içeren bir tarih kitabıdır. el-Gazzî, İbn Tolun'un bu eserinde vefat tarihi kendisine ulaşan kişilerin vefatını belirttiğini ancak hayat hikâyelerine yer vermediğini belirtmektedir. el-Gazzî eserini yazmaya başladığında elinde bu eserin sadece ikinci cildinin

³² Ahmet Kavas, "İbn Tolun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/415.

³³ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

³⁴ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

³⁵ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/276.

³⁶ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 2/3.

³⁷ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 2/28.

bulunduğunu ancak daha sonraki bir dönemde eserin birinci cildini de elde ettiğini ifade etmiştir.³⁸

el-Gazzî, kendi eserinde bazen doğrudan İbn Tolun'un ağzından söz konusu kişi hakkındaki bilgileri aktarmaktadır. Nitekim Ebû Bekr eş-Şâzilî el-'Ayderusî'nin hayatına yer verirken şöyle demektedir: İbn Tolun dedi ki “*Ben onun cenaze namazında bulunuyordum. Şehrin önde gelenlerin çoğu da ordaydı. Çok şiddetli bir sıcak vardı. Düzeltmelerden dolayı defin işlemi gecikti...*”³⁹ Genel olarak da yaşanan olayların, doğum ve ölüm tarihleri ile kişilerin karakterleri hakkındaki bilgiler konusunda İbn Tolun'un eserlerinden faydalanmaktadır. el-Gazzî mübhem olan bazı durumlarda İbn Tolun'un olayları günler üzerinden vermesi sebebiyle onun verdiği bilgilerin daha doğru olacağını belirtmektedir.⁴⁰

2.5.2. Bedruddîn el-'Alâî (ö.942/1535)

el-Gazzî eserini yazarken Bedruddîn el-'Alâî el-Hanefî'nin 918 ile 934 yılları arasında Kahire'de yaşanan olayları anlatan bir tarih kitabından faydalandığını belirtmektedir.⁴¹ Kaynaklarda bu kişi ve eser ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. el-Gazzî de el-'Alâî'nin biyografisini verirken eserinin girişinde belirttiği bu detaya değinmemekle beraber el-'Alâî'nin eserlerinden de hiç bahsetmemiştir. Onun hayatını şu birkaç cümleyle vermekle yetinmiştir: “*Muhammed eş-Şeyh el-Allâme el-Müsned/el-Müsenned el-Muerrih Bedreddin el-'Alâî el-Hanefî el-Mısrî. Dedem Şeyhu'l-İslam ve diğerlerinden dersler aldı. el-Allâme el-Muhaddis Cârullah b. Fehd ve diğerleri onu övmüşlerdir. 942/1535 yılı içerisinde vefat etmiştir.*”⁴² ez-Ziriklî'de onun bir tarihçi olduğunu ifade etmekle beraber hayatı ve eserleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Sadece onun bir tarih kitabının olduğunu ve kitabın yıllara göre düzenlendiğini ve bu eserin beşinci cildinin elyazmasının bulunduğunu belirtmektedir.⁴³ el-Gazzî, sadece birinci tabakada hayatına yer verdiği kişilerin biyografisinde el-'Alâî'nin eserinden faydalanmıştır.

2.5.3. Şerefuddîn Yûnus el-'İsâvî

el-Gazzî'nin faydalandığı kaynaklardan biri de hocası ve kayın babası olan Ahmet el-'İsâvî'nin babası Yunus el-'İsâvî'nin yazmış olduğu bir ta'likittir. Bu ta'likte el-'İsâvî hocalarının ve bazı akranlarının vefat tarihlerine, biyografilerine ve başlarından geçen bazı olaylara yer vermiştir.⁴⁴ Yûnus el-'İsâvî 898 yılında doğmuştur. Takıyüddin ibn Kâdı 'aclûn ve Şeyhu'l-İslam Takıyüddîn

³⁸ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

³⁹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/119.

⁴⁰ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/123.

⁴¹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

⁴² Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 2/70.

⁴³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/10.

⁴⁴ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

el-Belâtınisî ve Dâru'l-adl müftüsü Seyyid Kemaleddin b. Hamza'dan dersler almıştır. Memlûkler döneminde Halep'te Bâbu'l-Ferec'in dışında bulunan Yeni Camii'nde imam ve hatiplik yapmıştır. Burada görev yaptığı süre içerisinde insanlar onun ilminden istifade etmişlerdir. Yaşadığı dönemde yaygın bir tartışma olan kahvenin içilmesinin caiz olup olmadığı konusunda kahvenin içilmesinin caiz olmadığını savunmuş ve bunu minberden açıkça ifade etmiştir. *Şerhu'l-Ğâye*, *Şerhu'l-Verakât*, *el-Muğnî* gibi eserleri ve bir divanı bulunmaktadır. el-Gazzî onun yazılarında Arapça yönünden zayıflıklar bulunduğunu ancak genelde doğru olduklarını belirtmiştir. Yûnus el-İsâvî 977 yılında vefat etmiştir.⁴⁵

2.5.4. Taşköprüzade Ahmet Efendi (ö.968/1561) *Şakâiku'n-Nu'mâniyye*

Taşköprüzâde Ahmet Efendi 901(1495) yılında Bursa'da doğmuştur. Başta babası olmak üzere amcası Kıvamüddin Kasım Efendi ve Muhammed et-Tunisî gibi âlimlerden kelâm, fıkıh, tefsir, ahlâk, mantık, biyografi, Arap dili ve edebiyatı, ilimler tarihi, tıp gibi alanlarda dersler alan Taşköprüzâde bu alanlarda çok sayıda eser kaleme almıştır. Ayrıca Osmanlı Devletinin önemli medreselerinde müderrislik ve farklı yerlerde kadılık görevlerini de ifa etmiştir.

el-Gazzî, Taşköprüzâde'nin *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Usmâniyye'* adlı eserinden de faydalanmıştır. Bu eser Arap ve Fars ulemasının yazmış oldukları biyografik eserlerden ilham alınarak Osmanlı âlimlerinin biyografilerinin derlendiği ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Telif dili Arapça olan esere daha sonraki dönemlerde çok sayıda zeyiller yazılmıştır. On tabakadan oluşan eser Osmanlı Devletinin kuruluşundan eserin yazıldığı tarih olan 965(1558)'e kadar ki süre içerisinde yaşamış 350 âlim ve 150 şeyhin hayatına yer vermiştir. el-Gazzî genellikle Anadolu coğrafyasında yaşamış alimler ve Osmanlı Padişahlarının hayatını yazarken bu eserden faydalanmıştır.⁴⁶

el-Gazzî'nin eserine baktığımızda onun kaleme aldığı döneme denk gelen alimlerin *eş-Şakâik*'in sekizinci tabakasından itibaren yer aldığı görülmektedir. Bu da II. Bayezid dönemindeki âlimlere tekabül etmektedir. el-Gazzî bu eserden faydalanarak hayatına yer verdiği şahsiyetlerin biyografilerini bazen diğer kaynaklardan da faydalanarak genişlettiğini görmekteyiz. Bazı kişilerin hayatını sadece bu eserde yer alan bilgilerle ve kısaltarak vermektedir. Bunun nedeni de o şahıslarla ilgili diğer kaynaklarda herhangi bir bilginin bulunmaması olarak görülebilir. el-Gazzî, bazen Taşköprüzade'nin vermiş olduğu bilgilerin yanlış olduğunu belirterek bunları düzeltme yoluna

⁴⁵ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 3/222.

⁴⁶ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

gitmektedir. Nitekim Muhammed b. 'Arrâk'ın hayatını verirken Taşköprüzâde'nin *eş-Şakâik*'te onun ölüm yerini Medine olarak verdiğini ancak bu bilginin yanlış olduğunu ifade etmiş ve söz konusu kişinin Mekke'de vefat ettiğini söylemiştir.⁴⁷ Yine aynı şekilde Ahmed b. Abdillâh adlı bir âlimin hayatını anlatırken İbn Tolun ve Taşköprüzâde'nin farklı vefat tarihleri zikrettiklerini ancak İbn Tolun'un verdiği tarihin daha doğru olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

2.5.5. Radiyuddîn İbn Hanbelî el-Halebî

Ebû Abdillâh Radiyyuddîn (Şemsuddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563) 908 yılında Halep'te doğmuştur. Muhammed el-Hanâcirî ve Burhaneddin İbrahim el-İmâdî'den dersler almıştır. Çok sayıda eser kaleme alan İbn Hanbelî'nin şiirleri de bulunmaktadır. el-Gazzî onun için yetenekli ve donanımlı biri olduğunu ve önemli alimler yetiştirdiğini belirtmiştir. Ancak onun şiirlerinin çok iyi olmadığını azıcık şiir zevki olanların bile onun şiirlerindeki ağırlığı görebileceğini ifade etmiştir. İbn Hanbelî daha sonra Dimeşk'e yerleşmiş ve 971 yılında burada vefat etmiştir.⁴⁹ el-Gazzî onun *Durru'l-Habeb fî târihi a'yânî'l-Haleb* adlı eserinden faydalanmıştır. Müellif bu eserinde Halepli ya da Halep'te yaşayan ve çağdaşı olan 633 kişinin biyografisine yer vermiştir.⁵⁰ el-Gazzî bu eserin çok kapsamlı bir kitap olduğunu zengin fakir, değerli değersiz bilgileri kapsadığını hatta bazen maksada uygun olmayan uzatmalarda bulunduğunu bu nedenle iyi bir tarih yöntemine sahip olmadığını belirtmiştir. Hatta bazı harflerin boş kalmaması için nakkâş, tâcir, sanatçı, âşık ve mimar gibi avam tabakadan kişilerin biyografisine yer verdiğini de belirterek bu durumu bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. el-Gazzî bu nedenle bu eserde yer alanların tamamını değil kendi kriterlerine uygun olan kişileri tercih ettiğini belirtmiştir. Çünkü eserini hadis ve itkan ehlinin yöntemine göre yazdığını bu nedenle rastgele bilgilere yer vermediğini ifade etmiştir.⁵¹

el-Gazzî İbn Hanbelî'den kişilerin yazdığı eserleri bazen doğrudan aktarmaktadır. "*İbn Hanbelî onun eserlerini şu şekilde saydı...*" şeklinde ifade etmektedir.⁵²

2.5.6. İbn Nu'aymî (Abdulkadir el-Mihyavî)

Abdulkadir b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Yusuf b. Nu'aym, 845 yılında doğmuştur. İbrahim en-Nâcî gibi dönemin önde gelen âlimlerin-

⁴⁷ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/67.

⁴⁸ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 2/110.

⁴⁹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 3/42.

⁵⁰ Cevat İzgi, "İbnü'l-Hanbelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/68.

⁵¹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/5.

⁵² Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 3/73.

den dersler almıştır. el-Gazzî onu Şam'ın tarihçisi olarak nitelemektedir. Birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *ed-Dâris fî Tevârihi'l-Medâris*, *Tezkireti'l-İhvân fî Havâdisi'z-Zamân*, *el-Kavlu'l-Beyyin el-Muhkem fî Beyâni İhdâi'l-Kurbi ile'n-Nebî(s.a.s.)*, *Tuhfetu'l-Berara fî'l-Ahâdisi'l-Mu'teber*, *İfâdetu'n-Nakli fî'l-Kelâmî 'ala'l-Akl*. İbn Nu'aymî 927 yılında vefat etmiştir.⁵³

2.5.7. Abdolvahhab eş-Şa'râvî

Ebu'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdulvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî(eş-Şa'râvî) el-Mısri (ö. 973/1565) 898(1493) yılında Kahire'nin Kalyûbiyye bölgesindeki Kalkaşen'de doğdu. Emînuddîn b. Neccâr, Şemsuddîn ed-Devâhilî, Nuruddîn el-Mahallî, Sa'deddîn ez-Zehebî ve Şehâbeddîn er-Remlî gibi âlimlerden dersler almıştır. Daha on beş yaşındayken ilk haccını yaptıktan sonra tasavvufa merak sararak birçok tarikattan hırka giymiş ve el almıştır.⁵⁴ el-Gazzî onun ilim, tasavvuf ve telifte Allah'ın ayetlerinden olduğunu belirtmiştir. Çeşitli alanlarda yaklaşık 300 eser yazmış ancak bunlardan günümüze ulaşanlar yaklaşık 100 tanedir. el-Gazzî'nin *el-Kevâkibu's-Sâire* adlı eserini kaleme alırken faydalandığı *Levâkihu'l-envâri'l-kudsiyye fî tabakâti'l-'ulemâ' ve's-sûfiyye* adlı eseridir. Bu eser *Tabakâtu'l-Evliya el-Kubra* olarak bilinmektedir. Müellif bu eserinde sahabe döneminden yaşadığı döneme kadar geçen süre içerisinde yaşamış 420 âlim ve sufinin hayatına yer vermektedir. Bir tabakat kitabı olmakla beraber tasavvufî kavramlarda içermektedir. eş-Şa'rânî daha sonra *Tabakâtu'l-Evliya el-Vusta* adlı bir eser daha kaleme almıştır. Bu eserde el-Gazzî'nin faydalandığı eserler içerisinde yer almaktadır.

el-Gazzî eş-Şa'rânî'nin tabakatlarında genellikle tarihleri takribi olarak zikrettiğini belirtmiştir. Bu nedenle İbn Tolun ve el-Humsî gibi diğer kaynaklarıyla çeliştiğinde İbn Tolun'un verdiği bilgileri esas aldığı görülmektedir.⁵⁵

2.5.8. Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî (ö.902/1492) ed-Dev'u'l-Lâmi'

Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497) 831(1428) yılında Kahire'de doğmuştur. el-Gazzî onun ölüm tarihiyle ilgili bazı ilim ehli kişilerin 895 yılında vefat ettiğini yazdıklarını ancak bu bilginin doğru olmadığını söylemiştir. Çünkü o es-Sehâvî'nin kendi kitabına 897 ile 900 yıllarında dersler okuduğunu yazmıştır. el-Gazzî bazı kaynakların ise onun ölümünü 902 şeklinde kaydettiklerini ve hangisinin daha doğru olduğunu ancak Allah'ın bildiğini zikretmiştir.⁵⁶ el-Gazzî onun *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi* adlı eserinden faydalanmıştır.

⁵³ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/250.

⁵⁴ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 3/177.

⁵⁵ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/35.

⁵⁶ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkibi a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, 1/53.

Onun bu eseri 801 ile 896 yılları arasında vefat eden âlimlerin biyografisine yer veren bir eserdir.⁵⁷

el-Gazzî *el-Kevâkibu's-Sâire* adlı eserini bu ana kaynakların bir ürünü ve bu kitapların amaçlarını kendisinde toplayan bir eser olarak değerlendirmektedir.⁵⁸

Sonuç

Osmanlı dönemi Arap edebiyatının son zamanlarda farklı bakış açılarıyla incelenmeye başlanmış olması araştırmacıları daha önce kullanılmayan kaynaklara yönlendirmiştir. Bu kaynakların başında da biyografik eserler gelmektedir. Çünkü bu tür kaynaklar dönemi daha objektif yansıtabilecek çok sayıda veri barındırmaktadır. Bu yönüyle el-Gazzî'nin yazmış olduğu biyografik eserlerin Memlûklerin son dönemi ile Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Arap edebiyatının anlaşılmasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Çünkü bir dönemin gerileme ya da çöküş dönemi olarak tanımlanması siyasi önyargılarla belirlenecek bir durum değildir. Ancak dönemin edebi üretimi üzerinde yapılacak çalışmalar sonucunda ortaya çıkan neticeler üzerinden varılabilecek bir durumdur. İşte el-Gazzî'nin *el-Kevâkibu's-Saire* adlı eserinin de bu edebi malzeme açısından son derece zengin bir kaynak olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü o dönemin edebiyatçıları olan çok sayıda edip ve şairin hayatına yer verdiği gibi onların sayısız şiirlerine de yer vermiştir.

el-Gazzî de kendinden önceki alimlerin yaptıkları gibi yaşadığı dönemin ilmi birikimini daha sonraki nesillere aktarmak amacıyla kendine özgü yöntemlerle yazmış olduğu eserleriyle bu alana büyük bir katkı sağlamıştır. Hayatını kaleme aldığı kişilerin ilmi hayatları hakkında verdiği bilgiler sayesinde dönemin eğitim sistemi ve kurumlarına yönelik bilgiler verirken şair ve ediplerin hayatını anlatırken onların eserlerine ve şiirlerine yer vererek dönemin şiirinin de özelliklerini yansıtan örnekler sunmuştur. Bunların yanı sıra anlattığı siyasi olaylar ve toplum içindeki yeni gelişmelerle de dönemin sosyal ve siyasi hayatına ayna tutacak bilgiler aktarmıştır.

Kaynakça

- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2015.
- Dernika, Muhammed Ahmet. *Mu'cemu A'lâmi Şu'arâi'l-Medhi'n-Nebî*. Mektebetü'l-Hilal, ts.
- Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmeddin Muhammed b. Muhammed el-Âmirî. *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'etî'l-âşire*. thk. Cebrail Süleyman Cebbûr. Beyrut: Dâru'l-İfâk'il-Cedîd, 1979.

⁵⁷ Cengiz Tomar, "Sehâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/315.

⁵⁸ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-menâkıbi a'yânî'l-mi'etî'l-âşire*, 1/5.

- Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmeddin Muhammed b. Muhammed el-Âmirî. *Lutfü's-semer ve katfü's-semer min terâcimi a'yânî't-tabakati'l-ûlâ mine'l-karnî'l-hâdî 'aşer*. thk. Mahmut eş-Şeyh. Dimeşk: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, 1981.
- Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâtî'd-dünyâ*. Matba'atu İsa el-Bâbî, 1967.
- Hanbelî, Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Abdalbaki. *Meşîhatu ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî. Dâru'l-Fikir*, ts.
- İzgi, Cevat. "İbnü'l-Hanbelî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kami, Gürzat. *Memlûk Osmanlı Geçiş Döneminde Dimeşk Uleması: Gazzî Ailesinin Tarihi(1450-1650)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Kavas, Ahmet. "İbn Tolun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Komisyon. *et-Terâcim ve's-Siyer*. Dâru'l-Me'ârif, 1955.
- Mert, Özcan. "Âyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Meydânî, Abdurrezzak b. Hasan b. İbrahim el-Beytâr. *Hilyetu'l-beşer fî târihi'l-karnî's-sâlis 'aşar*. Dâru Sâdır, 1993.
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh. *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Nuveyhid, Adil. *Mu'cemu'l-Mufessirîn min sadri'l-İslâm ve hatta asri'l-hâdîr*. Beyrut: Muesesetu Nuveyhidi's-Sekafiyye, lit'-Telif, ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1988.
- Tomar, Cengiz. "Sehâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn*, 2002.
- Zübeyrî, Velid b. Ahmet el-Hüseyn - Gaysî, İyâd b. Abdullatif. *el-Mevsû'atu'l-Muyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsir ve'l-İkrâ ve'n-nahv ve'l-luğat*. Manchester: Mecelletu'l-hikme, 2003.